

PRZEMIANY POD WPŁYWEM
TURYSTYKI

1. Uwagi wstępne

Istota raportu o stanie turystyki tkwi w jego aktualności - ściślej w zdiagnozowaniu aktualnego stanu turystyki w Polsce. W związku z tym, mniej chodzi o powoływanie się na istniejące teorie często o ambicjach uniwersalistycznych/, ich falsyfikację czy weryfikację, ale o prezentację wyników aktualnych badań, ukazanie stanu współczesnego zjawiska turystyki na tle istniejących trendów.

Z problematyką przemian pod wpływem turystyki sprawa jest o tyle niełatwa, że dopiero od niedawna prowadzi się na ten temat systematyczne badania¹. Różne incydentalne badania przybliżają oczywiście problematykę, ale w sposób umiarkowany, a ich z natury czasochłonność jest w konflikcie z aktualnością.

Wielu autorów na podstawie obserwacji i intuicyjnych sądów wypowiada się na temat różnego rodzaju przemian pod wpływem turystyki, ale rzadko są one podparte konkretnymi badaniami. Dotyczy to zwłaszcza przemian o charakterze społeczno-kulturowym.

Stwierdzenie, że turystyka jako zjawisko wywołuje różnego rodzaju przeobrażenia regionów odwiedzanych jest oczywiste. Od pierwszych polskich prac na ten temat minęło już z górą dwadzieścia lat². Najbardziej widoczne przemiany pod wpływem ruchu turystycznego dotyczą problemów ekonomicznych i zagospodarowania przestrzennego. Z punktu

widzenia metodologicznego są one najłatwiejsze do uchwycenia/istnieją źródła wiedzy o stanie istniejącym w przeszłości/. Gorzej jest w przypadku stanów świadomościowych ludności, postaw, opinii, przekonań, które są trudne do odtworzenia. Jeszcze trudniejszym metodologicznie problemem badawczym jest wykazanie przemian pod wpływem turystyki zachodzących w jej uczestnikach-turystach//mówi się ponadto o przemianach w środowiskach wysyłających turystów/, chociaż na pierwszy nawet potoczny ogląd wydaje się to również oczywiste.

Po tych wstępnych uwagach / i w związku z nimi / proponuję ograniczyć się tu do przemian środowisk odwiedzanych przez turystów i ująć je w trzy główne, można by powiedzieć klasyczne już dziedziny, na które da się podzielić problematykę związaną z turystyką: ekonomiczną, zagospodarowania przestrzennego i społeczno-kulturową.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na pewną metodologiczną prawidłowość. Badacze przemian pod wpływem turystyki z reguły koncentrują się na społecznościach małych /często mało zurbanizowanych/, gdzie wpływ turystyki jest względnie łatwo widoczny, gdzie mimo wszelkich niedogodności metodologicznych najłatwiej określić te przemiany, które są charakterystyczne i najbardziej istotne dla rozwoju turystyki. Wszystkie obserwowane przemiany w regionach turystycznych można podzielić na takie, które wynikają z ogólnie rozumianego podnoszenia standardu życia będącego ciągłym procesem mającym swe źródła w postępie cywilizacyjnym, oraz takie, których bezpośrednim czynnikiem jest turystyka. Z kolei wśród tych pierwszych można wyróżnić te, które wymusza turystyka, względnie wpływa na ich stopień i zasięg. Dotyczy to zarówno sfery gospodarczej, zagospoda-

rowania przestrzennego, jak i sfery społeczno-kulturowej.

Przed przystąpieniem do szczegółowej prezentacji dotyczących badań można generalnie stwierdzić, że wpływ turystyki na miejscowości /czy regiony/ odwiedzane przez turystów jest różny w zależności od charakteru miejscowości /czy regionów/ oraz charakteru ruchu turystycznego. Do głównych czynników decydujących o charakterze miejscowości należą: stopień urbanizacji i faza rozwoju turystyki / w tym tradycje obsługi turystów/. Z kolei do czynników decydujących o charakterze ruchu turystycznego można zaliczyć jego nasilenie, dominujące formy oraz organizację recepcji.

2. Przemiany ekonomiczne

Bezpośrednią konsekwencją rozwoju turystyki jest aktywizacja różnych dziedzin życia danych społeczności. Jest to szczególnie widoczne w sferze gospodarczej. Obsługa turystów wiąże się głównie z rozwojem usług. Najważniejsze są związane z organizacją miejsc noclegowych i gastronomicznych oraz placówek handlowych. Równoległe i w dalszej kolejności powstają placówki usługowe innego typu. Obserwuje się rozwój infrastruktury turystycznej i paraturystycznej. Turystyka powoduje wzrost obrotów głównie handlu detalicznego i gastronomii.

Najpopularniejszą formą świadczenia usług przez miejscową ludność w regionach turystycznych jest wynajem kwater prywatnych. W niektórych miejscowościach, w których istnieją duże tradycje przyjmowania turystów, odsetek rodzin, które czerpią dochody z wynajmu kwater sięga 65-70% np. w Bukowinie Tatrzańskiej /1988 r.³/ i takie miejscowości, w których prawie we wszystkich domach wynajmuje się miejsca noclegowe turystom np. Charkupy /1983 r.⁴/. W innych

badanych miejscowościach zasięg tych usług jest mniejszy, ale również świadczy o dużym znaczeniu tego źródła dochodu. Np. w Ustce /1984 r.⁵/, Wołkowcu /1984 r.⁶/ i Bechońce /1988 r.⁷/ w 1/4 domów mieszkalnych wynajmuje się kwatery turystom, w Mikołajkach /1984 r.⁸/ i Cisnej /1984 r.⁹/ w 1/5, w Sucho /1988 r.¹⁰/ w ok. 40%.

W badaniach, na które powołuje się E. Dziegieć¹¹ dochody z turystyki na tle innych dochodów badane były przy pomocy różnych wskaźników. Niemniej obrazują one skalę wpływów z tytułu turystyki. Autorka przytacza następujące wskaźniki:

- wpływy z turystyki w regionie krakowskim w 1965 r. stanowiły 20% dochodów ludności z tytułu płac¹² ;
- wpływy z turystyki w niektórych rejonach woj. krakowskiego w 1965 r. stanowiły od 50 do 90% średniego dochodu rocznego przypadającego na głowę mieszkańca z tytułu rolnictwa¹³ ;
- dochody z turystyki w byłym powiecie nowotarskim wynosiły ok. 19% dochodów globalnych ludności¹⁴ ;
- miesięczne dochody z turystyki w 11 wsiach pomorskich wynosiły średnio na jedną osobę prawie 15% jej ogólnych dochodów¹⁵ ;
- dochód z wynajmu kwater dla gospodarstw rolnych stanowi ok. 30% dochodu z pracy w rolnictwie¹⁶ ;
- dochodowość rolna we wsi Żegocina /woj. krakowskie/ powiększa się o wpływy z wynajmu kwater o 24% przy najniższych cenach pokoi do 45% przy najwyższych¹⁷ ;
- dochody z wynajmu kwater w byłym powiecie augustowskim oszacowano na 74% ogólnych zysków ludności¹⁸ ;

Ostatnio przeprowadzone badania metodą wywiadów pogłębionych z informatorami kompetentnymi¹⁹ pozwalają szacować dochody z turystyki /wynikające z wynajmowania kwater oraz prowadzenia stołówek

i wyciągów narciarskich/ dla mieszkańców Bukowiny Tatrzańskiej na poziomie 40-50% wszystkich dochodów /przy ok. 30% dochodów z rolnictwa i 20-30% z innych źródeł, głównie z chałupnictwa i rzemiosła/. Bezpośrednie zyski z turystyki czerpie ok. 70-80% mieszkańców tej miejscowości. Podkreśla się jednak, że pośrednie zyski z turystyki czerpie pozostałe 20-30% mieszkańców. Wynikają one głównie z zwiększonego zapotrzebowania na budownictwo ze środków zarobionych na turystyce, i z przeznaczaniem na czerpanie zysków z turystyki, a dające zatrudnienie i możliwość zarobków całkiem pokaźnej liczbie fachowców budowlanych.

E. Dziegieć na podstawie własnych badań w Cisnej /1984 r.^{20/} obliczyła, że wynajem kwater prywatnych podczas tylko dwóch letnich miesięcy przynosi średnio na budynek, w którym wynajmuje się kwatery, dochód odpowiadający dziesięciu przeciętnym miesięcznym wynagrodzeniom w gospodarce uspołecznionej /w Wełkowyci odpowiednio siedmiu/.

Wszystkie przytoczone wyniki badań świadczą o stopniu ekonomicznego uzależnienia mieszkańców regionów odwiedzanych od turystyki. Dla pełnego obrazu zaangażowania mieszkańców w obsługę turystów należy wymienić prowadzenie prywatnych stołówek. Np. w Bukowinie Tatrzańskiej jest ich ok. 80 /na bliskie 700 domów/ i zwykle są prowadzone łącznie z wynajmem większej ilości pokoi /10 i więcej/. Połączenie tych dwóch podstawowych usług turystycznych z zapleczem w postaci dużego gospodarstwa rolnego tworzy rodzaj swoistego rodzinnego "przedsiębiorstwa". Zyski z takiej działalności są znaczne, co potwierdzają opinie o tym, że w strukturze społecznej według kryterium zamożności rodziny takie znajdują się na czele.

Obserwacje wykazują, że w rejonie Podhala i na Wybrzeżu model takiej działalności jest dość popularny. Zdarza się również w innych rejonach

kraju, zwłaszcza w znanych pod względem turystycznym miejscowościach, chociaż może w mniejszej skali.

Coraz bardziej popularną formą ekonomicznego wykorzystania ruchu turystycznego jest tzw. mała gastronomia. Jej cechą jest działalność wyłącznie w sezonie turystycznym. Często jednak stanowi źródło dochodów dla osób spoza miejscowości czy regionu, które wykorzystując koniunkturę przyjeżdżają nawet z bardzo odległych części kraju /np. do Bukowiny Tatrzańskiej mieszkańcy Łodzi, do Chałup i Kuźnicy²¹ mieszkańcy Warszawy/.

Turystyka rozszerza rynek pracy. Obok możliwości rozwijania działalności prywatnej w sferze usług gospodnich i małej gastronomii, miejsca pracy tworzą również ośrodki wypoczynkowe i inne instytucje zajmujące się obsługą turystów. W ośrodkach wypoczynkowych dominują miejsca pracy o charakterze sezonowym. Według badań E. Dziegieć²² w 11 wsiach turystycznych położonych w strefie krajobrazowej Pojezierzy 2/3 miejsc pracy w ośrodkach wypoczynkowych to właśnie miejsca pracy sezonowej. Ponieważ są to głównie wsie małe i średnie - zatrudnienie w turystyce stanowi liczący się rynek pracy. W liczbach bezwzględnych w ośrodkach wypoczynkowych w poszczególnych z tych miejscowości pracuje od kilkudziesięciu do ponad 150 osób. W miejscowościach z rozwiniętą funkcją turystyczną odsetek pracujących w takich obiektach kształtuje się zwykle na poziomie kilkunastu procent ogółu zatrudnionych /Krasnobród 9%, Susiec 15%/²³ traktując łącznie zatrudnienie całoroczne i sezonowe.

Dodatkowe miejsca pracy w miejscowościach turystycznych tworzy uspołeczniona baza gastronomiczna.

Warto zwrócić uwagę, że miejscowości turystyczne często stanowią pod względem rynku pracy lokalne centrum - dają zatrudnienie w obiektach i instytucjach turystycznych mieszkańcom okolicznych miejscowości.

Wzrost zamożności miejscowej ludności w związku z usługami turystycznymi bardzo wyraźnie łączy się z zapotrzebowaniem na usługi budowlane. Inwestycje budowlane, modernizacje i remonty domów tworzą wtórny w stosunku do turystyki, ale ważny rynek pracy²⁴.

Do ekonomicznych konsekwencji rozwoju turystyki zaliczyć należy również zmniejszenie powierzchni leśnych i powierzchni użytkowanych rolniczo. Nie omija to indywidualnych użytkowników, których grunty parcelowane są na działki, letniskowe. W efekcie w jeszcze większym stopniu zmienia się struktura dochodowości ludności danego regionu na rzecz usług. Zmiany te, jak należy sądzić byłyby jeszcze bardziej wyraźne, gdyby w parze z rozwojem usług stricte turystycznych szedł rozwój usług towarzyszących. Zwraca na to uwagę E. Dziegieć, która na podstawie swoich badań stwierdza, że wpływ funkcji turystycznej na wyposażenie wsi w placówki usługowe jest niewielki i że zmiany w tym zakresie są dużo mniejsze niż np. w morfologii i fizjonomii wsi²⁵.

3. Przemiany przestrzenne

Rozwój turystyki w regionie jest jednoznaczny z jego zmianami o charakterze funkcjonalnym. Z reguły mamy do czynienia z ograniczeniem rolnictwa na rzecz usług. Niektórzy autorzy określają ten kierunek zmian jako przeobrażenia od funkcji rolniczej do mieszkaniowo-usługowej²⁶. Wraz ze zmianami o charakterze funkcjonalnym następują zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym.

Mamy do czynienia ze zmianami w strukturze użytkowania ziemi.

Zmniejszają się powierzchnie leśne i użytkowane rolniczo na rzecz działek pod budowę ośrodków wczasowych. Pojawia się nowa forma użytkowania ziemi - działki rekreacyjne. Nowe powierzchnie zajmują intensyfikujące się wraz z rozwojem funkcji turystycznej i wzrostem zamożności miejscowej ludności budownictwo mieszkaniowe. Obserwuje się wzmożony ruch budowlany. Jest to szczególnie widoczne pod koniec okresu, w którym nastąpił rozwój uspołecznionej bazy noclegowej. Np. w Krasnobrodzie po 1970 r./przed którym powstały wszystkie ośrodki zbiorowego wypoczynku/ zbudowano ponad 35% wszystkich istniejących budynków mieszkalnych, w Suścu prawie 30%²⁷.

Zmienia się charakter budownictwa i jego funkcji. W miejscowościach turystycznych dominuje budownictwo murowane. Buduje się, zwłaszcza w ostatnim okresie, domy duże o powierzchni powyżej 150 m² i bardzo duże o powierzchni powyżej 220 m². Np. w Krasnobrodzie budynki dysponujące powierzchnią powyżej 150 m² stanowią 1/4 całej zabudowy mieszkalnej; w Suścu zezwolenia na budowę budynków o powierzchni 220 m² i większej wydane w latach 1979-87 stanowiły prawie 85% wszystkich zezwoleń.

Buduje się domy dwu- i więcej kondyganencyjne. Coraz częściej pojawia się ciekawa architektura, z takimi elementami jak balkony, tarasy, ganki. To nowe budownictwo ma często charakter pensjonatowy - oddzielne wejście dla wczasowiczów, specjalnie opracowany układ pokoi i korytarzy wewnątrz budynku. Aby spełnić wymagania przyszłych użytkowników-turystów inwestorzy starają się osiągnąć wysoki poziom sanitarny / łazienki, lokalna kanalizacja / i użytkowy /lokalna c.o./ Oprócz rozkwitu nowego budownictwa ma również miejsce modernizacja

starej zabudowy mająca często na celu zwiększenie jej pojemności i takie przystosowanie, aby wyższy standard przyciągnął potencjalnych turystów i ewentualnie poprawił kategorię pokoi gościnnych.

Oczywiście jest jednak i druga strona omawianego problemu. Próby uzyskania maksymalnych powierzchni mieszkalnych w budownictwie indywidualnym odbywa się często przez podwyższenie kondygnacji piwnic i wysekanie posadowienie budynku, co speści jego proporcje architektoniczne. W starszych, modernizowanych domach obserwuje się nadbudówki i zaadaptowania niekonwencji z całością budynku /Ustka, Mikołajki/²⁸.

Obserwuje się również /oprócz typowe mieszkalnej/ inny typ zabudowy, a mianowicie budownictwo letniskowe, /drugie domy/. W niektórych miejscowościach powstają całe kolonie złożone z takiej właśnie zabudowy np. we wsi Szymbark powstała duża dzielnica złożona z 27 drugich domów²⁹. Budownictwo letniskowe jest bardzo zróżnicowane - od zabudowań bardzo prowizorycznych z pierwszego okresu popularności tej formy własności /przed 1975 r./ po duże domy umożliwiające całoroczne użytkowanie.

Warto za E. Dziegieć zwrócić uwagę na istnienie budownictwa letniskowego na działkach nieformalnych /nie będących w wykazach Urzędów Gminnych/³⁰.

Jeszcze nie powszechne, ale już pojawiające się jest adaptowanie starej zabudowy, nie użytkowanej na co dzień, do celów rekreacyjnych³¹ /ta forma użytkowania starych domów jest np. od dawna bardzo popularna w Czechosłowacji/.

W wyniku intensywnej zabudowy stymulowanej przez rozwój turystyki następuje proces urbanizacji krajobrazowej. Obserwuje się z jednej strony zagęszczenie zabudowy, z drugiej - powstawanie nowych

dzielnic. Mamy do czynienia z rozszerzeniem układów przestrzennych. Nowopowstałe dzielnice łączą ze starą częścią miejscowości nowe drogi dojazdowe i ulice. W efekcie następuje odejście od tradycyjnych wiejskich układów przestrzennych, wsie mają charakter układu wielodrożnicowego. Na poboczach dróg buduje się chodniki, nierzadko instaluje się oświetlenie uliczne.

Wśród negatywnych konsekwencji rozwoju turystyki należy w tym miejscu wymienić to, że powstające budynki o funkcjach usługowych dla wczasowiczów wkomponowane są między starą zabudowę miejscowości w sposób chaotyczny bez uwzględnienia proporcji i wystroju historycznego /np. ul. Marynarki Polskiej w Uście/³². Obserwuje się również inne negatywne przejawy budownictwa usługowego - brak dostosowania wyglądu budynków do zabudowy miejscowości /np. budynek restauracji "Portowa" w Mikołajkach/³³.

W regionach turystycznych obserwuje się zmiany w zewnętrznym wyglądzie miejscowości. Zmniejsza się zabudowa zagrodowa, w której budynkowi mieszkalnemu towarzyszą zabudowania gospodarcze typowe dla gospodarstwa rolnego. Domy dostosowuje się do wyższego poziomu estetycznego. Mieszkańców cechuje większa dbałość o obejście, działki są ogrodzone, w pobliżu domów zakłada się ogródki kwiatowo-warzywne. Większa jest również dbałość o obiekty użyteczności publicznej wyrażająca się w ich modernizacji i remontowaniu.

Miejscowości turystyczne charakteryzuje duża liczba znaków informacyjnych i napisów ∇ nie zawsze spełniających wymogi estetyki /. W centralnych punktach miejscowości umieszczane są plany lub mapy miejscowości lub /i/ regionu.

Zwiększyła się, zwłaszcza w ostatnich latach ilość obiektów małej gastronomii, boutique-ów, kwiaciarni, punktów sprzedaży pamiątek,

gier mechanicznych. Często mieszczą się one w prymitywnych, tandetnych kioskach, budkach, pawilonach rzadko wkomponowanych w zagospodarowanie miejscowości, co negatywnie wpływa na jej estetykę / Ustka, Mikołajki/³⁴.

Na koniec warto zwrócić uwagę, że bywa iż gwałtowny rozwój turystyki w regionie łączy się z wprowadzeniem elementów chaosu w zagospodarowaniu przestrzennym. Nie przestrzegane bywają plany zagospodarowania, buduje się zgodnie z doraźnymi potrzebami, co w bliższej lub dalszej przyszłości uniemożliwia inne inwestycje o strategicznym znaczeniu dla lokalnej gospodarki³⁵. Przy lokalizowaniu inwestycji turystycznych nie przestrzegane są zasady planowania przestrzennego. Np. w Uście "nowe obecnie budowane ośrodki wchodzą w zwarty kompleks leśny, który nie powinien być naruszony"³⁶, a ponadto zabudowa ośrodków wypoczynkowych zajmuje tereny leśne o charakterze wydumowym co przyczynia się do zniszczenia ekosystemu lasu.

4. Przemiany społeczno-kulturowe

Przemiany społeczno-kulturowe pod wpływem turystyki wiążą się z trzema podstawowymi cechami turystyki jako zjawiska społeczno-kulturowego i ekonomicznego.

Po pierwsze, turystyka uważana jest za "nośnik" miejskiego stylu życia. Wynika to z kontaktów dwóch zbiorowości jakie można wyróżnić w związku ze zjawiskiem turystyki: zbiorowości turystów, którzy rekrutują się w zdecydowanej większości z ośrodków miejskich oraz zbiorowości /lub może w niektórych przypadkach precyzyjniej byłoby mówić o społecznościach/ stałych mieszkańców.

Po drugie, obecność turystów w "przestrzeni społecznej" stałych mieszkańców wymusza coś co można by nazwać "treningiem społecznym" dla ludności miejscowej. Wzmoczone kontakty społeczne, czy to bezpośrednie /nawiązywanie znajomości, wymiana poglądów/, czy tylko

pośrednio /sama obecność turystów/ sprawiają, że w większym stopniu w stosunku do regionów nieodwiedzanych przez turystów, mamy do czynienia z orientacją na wartości społeczne³⁷. Wyraża się to w mniejszej lub większej w skali danej społeczności akceptacji przyjezdnych i umiejętności /nabywanej wraz z rozwojem turystyki/ obcowania z nimi.

Po trzecie wreszcie - rozwój usług turystycznych i związany z tym wzrost zamożności powoduje pewne wtórne przemiany. Wzrasta standard życia, wzrastają aspiracje, zmienia się styl życia stałych mieszkańców.

Przemiany społeczno-kulturowe stałych mieszkańców dadzą się ująć w cztery podstawowe dziedziny: przemiany struktury społecznej, przemiany instytucji społecznych, przemiany postaw i zachowań ludności oraz przemiany kultury ludowej.

Przemiany struktury społecznej

Przemiany struktury społecznej obejmują przemiany w strukturze zawodowej, demograficznej, strukturze według kryteriów wykształcenia, zamożności i prestiżu.

Wraz z rozwojem usług turystycznych coraz więcej stałych mieszkańców przechodzi od dotychczas wykonywanych zajęć i zawodów do innych. Zmniejsza się liczba ludności zatrudnionej w rolnictwie. Wśród zatrudnionych poza rolnictwem dominuje zatrudnienie w usługach turystycznych³⁸. Młodzi ludzie coraz rzadziej są skłonni do przejmowania gospodarstw rolnych rodziców, co wynika z innych, bardziej intrygujących możliwości zarobkowania³⁹. Z turystyką związane są nowe zajęcia. Wynajem kwater czy prowadzenie stołówek są tego najlepszymi przykładami. Poza tym w regionach odwiedzanych przez turystów obserwuje się intensywny rozwój twórczości ludowej i rzemiosła artystycznego. W pierwszym przypadku chodzi o autentyczną twórczość ludo-

wą - działalność artystów stowarzyszonych w Zrzeszeniu Twórców Ludowych, w drugim o wykorzystywanie elementów ludowych w seryjnej rękodzielniczej produkcji pamiątek i przedmiotów użytkowych /np. dla Cepelii/. Obie formy działalności są bardzo popularne w rejonie Skalnego Podhala.

Pod względem struktury zawodowej miejscowości turystyczne charakteryzują się różnorodnością zawodów pozarolniczych, ale reprezentowanych niezbyt licznie⁴⁰. Wśród mieszkańców rozpowszechnione jest zjawisko dwuzawodowości lub wręcz można by powiedzieć - wielozawodowości, uznając umownie za zawód działalność zarobkową związaną z wynajmowaniem pokoi gościnnych. Prowadzenie gospodarstwa rolnego łączone jest z wynajmowaniem kwater i jakąś inną pracą. Np. w Bukowinie Tatrzańskiej jest to najczęściej praca nakładeza dla Cepelii, twórczość ludowa, prowadzenie stołówki lub praca w zakładzie uspołecznionym.⁴¹

Popularność określonego typu turystyki generuje w danym regionie pewne specyficzne dla niego zajęcia jak np. szkunerstwo w miejscowościach będących ośrodkami żeglarskimi czy prowadzenie wypożyczalni nart połączonych z usługami technicznymi oraz instruktaż jazdy na nartach w rejonach górskich.

W związku ze wzmożonym ruchem budowlanym w regionach turystycznych wzrasta liczba fachowców w tej dziedzinie, a w związku z coraz większym standardem budowanych domów i innych obiektów obserwuje się coraz większą specjalizację w zawodach budowlanych.

Z punktu widzenia rynku pracy dla stałych mieszkańców na szczególną uwagę zasługują ośrodki czasowe i inne uspołecznione instytucje obsługujące turystów. Zapotrzebowanie tej części rynku pracy jest bardzo zróżnicowane pod względem kwalifikacji zawodowych, począwszy od perse-

nelu niewykwalifikowanego i niskokwalifikowanego jak pomoc kuchenna, dozorca, pokojowa, palacz c.o. do średnio i wysokokwalifikowanego /referent, recepcjonistka, główny księgowy, kierownik ośrodka wczasowego/.

Reasumując można stwierdzić, że turystyka jest czynnikiem aktywizującym działalność zawodową. W regionach turystycznych obserwuje się wyższe ilościowe wskaźniki urbanizacji zawodowej - coraz więcej osób podejmuje pracę w sektorze usług.

Wraz z rozwojem turystyki i zwiększonymi możliwościami aktywności zawodowej obserwuje się wzrost ludności napływowej. W efekcie w miejscowości powstaje nowa struktura społeczna. Obok rdzennej ludności na danym terenie żyje ludność pochodząca z bliższych lub dalszych części kraju. Często jest to ludność z pobliskich miejscowości lub w każdym razie z danego regionu, dla której miejscowość turystyczna zaczyna pełnić rolę swego rodzaju centrum ku któremu się dąży⁴², ale nierzadko są to osoby zupełnie nie związane z regionem i jego tradycjami /np. Bukowina czy wcześniej Zakopane/⁴³.

Turystyka ma wpływ na jeszcze inny aspekt struktury społecznej - strukturę demograficzną. Badania wykazują bardzo wyraźne zmniejszenie odpływu ludzi młodych z miejscowości turystycznych⁴⁴. Rozszerzenie rynku pracy, dochody z turystyki, podniesienie standardu życia sprawiają, że zaspokojone są potrzeby młodzieży. Np. w Bukowinie generalną tendencją ludzi młodych jest pozostawanie w rodzinnej miejscowości. Rzadkością są aspiracje lokowane poza Bukowiną i są związane głównie z potrzebami znalezienia atrakcyjnego zawodu i realizacji rozbudzonych aspiracji kulturalnych /co nie jest bez związku z turystyką/, takich, których zaspokojenie na miejscu jest niemożliwe.

Z drugiej zaś strony, jak wspomniano wcześniej, mamy do czynienia z napływem ludności, głównie w wieku produkcyjnym, co w rezultacie powoduje, że miejscowości turystyczne charakteryzuje znacznie wyższy odsetek ludności w wieku produkcyjnym w porównaniu z odpowiednim wskaźnikiem dla całego regionu. Np. według badań na Roztoczu odsetki dla Krasnobrodu i Suśca wynoszą odpowiednio 55,9 i 52,6, a dla ogółu wsi woj. zamojskiego - 46,4%⁴⁵.

Wraz z procesami urbanizacji zawodowej w miejscowościach turystycznych następują zmiany w strukturze wykształcenia. Z jednej strony odchodzenie od rolnictwa, z drugiej zapotrzebowanie na wykwalifikowaną kadrę, a wreszcie wzrost aspiracji, powodują pod tym względem korzystne zmiany - zwiększa się liczba ludności z wykształceniem średnim i wyższym.

Turystyka bardzo wyraźnie zmienia strukturę społeczną pod względem zamożności. W Bukowinie przez wiele lat istniał podział na część górną - bogatą i część dolną - biedną. Ten terytorialny podział wiązał się przede wszystkim z rozwojem turystyki, górna część Bukowiny położona jest bliżej drogi łączącej Zakopane z Morskim Okiem i tam docierali pierwsi letnicy.

Mieszkańcy dolnej części Bukowiny nie mieli możliwości zarabiać na przyjeźdźnych. Obecnie podział na "gorzan" i "dolan" już się zatarł, ale powstała nowa, już nieterytoriaalna struktura według tego samego kryterium - do najbiedniejszych należą mieszkańcy utrzymujący się głównie z rolnictwa, do najbogatszych - mieszkańcy utrzymujący się głównie z turystyki⁴⁶.

Turystyka ma również znaczenie dla ukształtowania struktury społecznej według kryterium prestiżu. O ile o znaczeniu gospodarza czy rodziny w strukturze tradycyjnej wiejskiej społeczności decydowała ilość posiadanej ziemi, o tyle w miejscowościach turystycznych obserwuje się rywalizację między mieszkańcami pod względem wielkości i wyposażenia domu⁴⁷.

Przemiany instytucji społecznych

W miejscowościach i regionach turystycznych powstaje szereg nowych instytucji związanych z obsługą turystów. Przemianom podlegają istniejące wcześniej, przystosowując się do nowych warunków wynikających z pełnienia funkcji turystycznej.

Tu jednak chcielibyśmy zwrócić uwagę na przemiany takich podstawowych instytucji jak rodzina, sąsiedztwo czy instytucja kontroli społecznej. Wraz z podejmowaniem przez ludność regionów turystycznych działalności usługowej dla turystów przemianom ulega funkcja gospodarza rodziny. Szczególnie jest to widoczne tam, gdzie wynajem pokoi gościnnych połączony jest z prowadzeniem stołówki. Jest to bardzo popularna forma prowadzenia działalności zarobkowej na Podhalu. Np. w Bukowinie ma to miejsce w ok. 80 domach⁴⁸. Usługi gospodnie prowadzone są w takich sytuacjach na względnie dużą skalę /dziesięć i więcej wynajmowanych pokoi/. Gospodarstwo rolne stanowi wtedy zaplecze dla podstawowej działalności rodziny. W takim rodzinnym "przedsiębiorstwie" świadczącym usługi gospodnie dominującą rolę w organizacji pracy odgrywa kobieta. Zwykle ma do pomocy inną kobietę z rodziny /córkę, synową/ oraz dodatkowo pomocnicę zatrudnioną w okresie sezonu turystycznego. W zaopatrzeniu pomaga zwykle mężczyzna /mąż, syn/. Poza sezonami turystycznymi /w Bukowinie trwają łącznie ok. 5 miesięcy/ więcej

czasu poświęca się na pracę w gospodarstwie rolnym. W tym okresie przygotowuje się różnego rodzaju przetwory wykorzystywane później do przyrządzania posiłków dla gości. Te czynności preparacyjne wykonywane są w celu uzyskania większej opłacalności prowadzonej działalności usługowej, jak również w celu ułatwienia pracy w okresie największego napływu turystów. Warto tu zwrócić uwagę na to, że rodzaj wykonywanych zajęć w skali roku jest w dużym stopniu uzależniony od sezonów turystycznych.

Oczywiście tak zarysowana sytuacja dotyczy rodzin nastawionych głównie na działalność usługową. W innych, organizacja pracy zależy od skali podejmowanej tego typu działalności.

W regionach turystycznych obserwuje się mniejsze wykorzystanie dzieci do prac domowych i polowych niż ma to miejsce w rejonach typowo rolniczych. Rodzice większą uwagę zwracają na wykształcenie dziecka i zdobycie przez nie zawodu.

Charakterystyczne jest to, że w regionach o dużych tradycjach prowadzenia usług dla turystów podstawowego znaczenia nabiera dom, jego wyposażenie i standard⁴⁹. Z domem związane jest istnienie pewnych norm funkcjonujących w społeczności. Młodeństwo zaraz po ślubie zaczyna oszczędzać na dom dla przyszłych dzieci. Często prócz środków finansowych przez całe lata gromadzi się materiały budowlane. Bywa, że młode pokolenie w niedługim czasie po ślubie wprowadza się do nowego domu. Są to zwykle domy duże budowane z myślą o prowadzeniu usług gospodnich. Poza tym istnieje wyraźna tendencja do usamodzielniania się nowej rodziny od rodziny pochodzenia /co jest zresztą akceptowane przez obie strony/.

W tradycyjnych społecznościach /co w dużym stopniu cechuje jeszcze

obecna społeczności typowo rolnicze/ rodzina jest zwykle otwarta dla społeczności w której żyje, a którą najczęściej charakteryzuje zamkniętość. W miejscowościach turystycznych obserwuje się natomiast tendencję do otwierania społeczności na zewnątrz, na wpływy ponadlokalne /głównie poprzez turystykę/, ale rodzina przejawia skłonność do zamykania się na wzór rodziny miejskiej. Innego charakteru nabiera sąsiedztwo. Następuje osłabianie zależności pomiędzy ludnością miejscową. Utrzymywane są związki wynikające ze wspólnoty interesów. Obserwuje się coś w rodzaju rodzinno-sąsiedzkich spółek, w ramach których poszczególne rodziny wzajemnie uzupełniają się w prowadzeniu usług gospodnich.

Z charakterem stosunków sąsiedzkich wiąże się funkcjonowanie kontroli społecznej. Badania wykazują, że w miejscowościach turystycznych mamy do czynienia z jej osłabieniem⁵⁰. W porównaniu z mieszkańcami miejscowości nieturystycznych, dla mieszkańców regionów odwiedzanych w większym stopniu uciążliwy jest przedmiotowy wymiar kontroli społecznej. Dodatkowo można stwierdzić, że społeczności miejscowości turystycznych ulegają pod tym względem większej polaryzacji - osoby mające kontakty z turystami charakteryzują mniej przychylnie postawy wobec kontroli społecznej. Może to być związane z tym, iż znajomości zawierane dzięki turystyce są na tyle atrakcyjne, że własna społeczność przestaje być grupą odniesienia.

Przemiany postaw i zachowań ludności

Mieszkańcy miejscowości turystycznych na co dzień /uwzględniając oczywiście sezonowość ruchu turystycznego/ stykają się z różnorodnością postaw i zachowań przyjezdnych. Wydaje się, że w dobie powszechnej dostępności do telewizji tych wzajemnych kontaktów mieszkańców z turystami, jako mających wpływ na ludność miejscową, nie należy przeceniać. Nie należy również tego wpływu nie doceniać zwłaszcza w przy-

padku regionów będących w początkowej fazie rozwoju turystyki. Z pewnością jednak ten bezpośredni wpływ dawniej miał znaczenie o wiele większe. Po pierwsze decyduje o tym upowszechnienie środków masowego przekazu ze wspomnianą telewizją na czele, po drugie w czasach umasowienia turystyki - turysta postrzegany jest nieco inaczej niż w okresie, gdy turystykę uprawiali głównie przedstawiciele uprzywilejowanych grup społecznych. Znamienne są słowa jednego z bukowiańskich górali: "Przed wojną przyjeżdżali tu panowie, gość przynosił kulturę. Rozmawiali wieczorami z ojcem, a człowiek jako młody chłopak słuchał. Teraz mieszkancie Bukowiny czasami większym panem od tych gości".

Niemniej syndrom różnych czynników charakterystycznych dla turystyki w połączeniu z wzajemnymi kontaktami mieszkańców z turystami można uznać za mający znaczenie dla postaw i zachowań mieszkańców miejscowości turystycznych. Do czynników tych należą: możliwość korzystania z placówek kulturalnych i innych, które powstały z przeznaczeniem dla turystów, stosunkowo łatwy i względnie duży dopływ pieniądza, podniesienie standardu życia.

Obserwacje wykazują, że ludność regionów odwiedzanych dużo łatwiej nawiązuje kontakty z obcymi⁵¹. Kontakty z turystami są czymś w rodzaju treningu w zdobywaniu doświadczenia w kontaktach międzyludzkich w ogóle, wychodzących poza kontakty sąsiedzkie, poza społeczność lokalną. Charakterystyczne jest, że w rejonie Skalnego Podhala, gdzie jeszcze bardzo mocno utrzymuje się gwara góraliska, miejscowa ludność posługuje się jak gdyby dwoma językami. Pierwszym jest gwara używana w kontaktach lokalnych, drugim - język zbliżony do literackiego w kontaktach z obcymi - turystami.

Społeczności w regionach odwiedzanych stają się w porównaniu ze społecznościami nie podlegającymi wpływom turystyki w większym stopniu spolaryzowane. Uwidacznia się to zwłaszcza w postawach wobec zachowań odmiennych, wobec obcych. Odgrywają tu rolę różne czynniki jak np. bliskie kontakty z turystami, zaangażowanie w obsługę turystów, a co za tym idzie osiąganie z tego tytułu zysków, a ze zmiennych społeczno-demograficznych - wiek. Badania wykazują, że bardziej przychylne turystom oraz bardziej tolerancyjne na ich zachowania są osoby utrzymujące z turystami bliższe kontakty /Ustka, Mikołajki/⁵². Podobne zróżnicowanie postaw ma miejsce ze względu na wiek /Myszkowce/⁵³. Starsze pokolenie wobec zagrożenia uznawanych wartości reaguje silną repulsyjnością, natomiast rozwój postaw tolerancji obserwuje się wśród ludzi młodych. Tendencja przemian pod tym względem w społecznościach odwiedzanych świadczyłaby o roli turystyki jako czynnika wzmacniającego konflikt pokoleń. Oczywiście na tak zarysowaną sytuację nakładają się również inne czynniki jak np. tolerancja wobec turystów jako źródła dochodów /tzw. "komercyjna tolerancja"/ z drugiej zaś strony uciążliwości będące wynikiem nadmiernego ruchu turystycznego w stosunku do możliwości recepcyjnych /kłopoty z zaopatrzeniem, trudności związane z korzystaniem z ogólnodostępnej komunikacji, problemy ochrony środowiska/ lub patologicznych zachowań samych turystów⁵⁴.

W tym miejscu należałoby zwrócić uwagę na negatywny wpływ turystyki na mieszkańców regionów odwiedzanych. Głównym często przytaczanym przykładem jest tu nadmierne spożywanie alkoholu. Co prawda brak na ten temat szczegółowych badań, a wśród samych

mieszkańców istnieją różne opinie, ale pojawiają się i takie, które w ^{upływie} turystyki upatrują nasilenie tej patologii⁵⁵. Mówi się o złym przykładzie turystów, którzy oderwani od codziennych zajęć często nadużywają alkoholu, o większej zasobności mieszkańców miejscowości turystycznych i wreszcie o łatwiejszym dostępie do alkoholu w związku z rozwiniętą bazą handlową i gastronomiczną. Inną negatywną stroną ruchu turystycznego jest pojawiające się wśród mieszkańców poczucie upośledzenia w związku z konsumpcyjnymi zachowaniami turystów. Reakcją na to jest niechęć wobec turystów. Zdarza się również ślepe naśladowanie. Dotyczy to zwłaszcza młodzieży, która przyjmuje od przyjezdnych konsumpcyjno-hedonistyczne orientacje wobec życia, co przynosi im status dewiantów ze względu na niezgodność zachowań z obowiązującymi w społeczności normami⁵⁶. Wśród nauczycieli szkół miejscowości odwiedzanych pojawia się opinia, że po wakacjach /równoznaczne z sezonem turystycznym/ z młodzieżą trudniej jest się porozumieć. Przypisywane jest to wpływowi turystyki⁵⁷.

Przemiany kultury ludowej

Wśród przemian społeczno-kulturowych na uwagę zasługuje jeszcze jedna ich dziedzina - kultura ludowa. Dotyczy to oczywiście tych regionów, w których mamy do czynienia z ludnością zasiedziałą, w mniejszym lub większym stopniu pielęgnującą swe tradycje. Wraz z rozwojem turystyki i postępującymi w związku z tym procesami urbanizacji następuje z jednej strony zanik kultury ludowej, z drugiej zaś utrwalenie jej niektórych elementów⁵⁸. Turystyka generuje nowych odbiorców kultury ludowej, staje się atrakcją turystyczną. W regionach turystycznych pielęgnuje się folklor, sztukę ludową, rękodzieło artystyczne.

Kultura ludowa obok funkcji integracyjnej dla mieszkańców, zaczyna pełnić nową funkcję - funkcję atrakcji turystycznej. W związku z tym w większym stopniu nacisk położony jest na jej elementy widowiskowe i estetyczne, które w sposób zdecydowany wypierają jej funkcję użytkową⁵⁹. W Polsce najlepszym tego przykładem jest rejon Skalnego Podhala z centrum w Zakopanem.

Popularność /m.in. dzięki turystyce/ kultury ludowej Podhala wiąże się jednak z pewnym niebezpieczeństwem dla kultury ludowej regionów sąsiednich. Ponieważ tradycje turystyczne Skalnego Podhala sięgają poprzedniego wieku, funkcje kultury ludowej górali podhalańskich od dawna ulegały przekształceniom, ale jednocześnie i w związku z tym w dużym stopniu zdominowała ona kulturę ludową Spiszu, czy górali gorczańskich. Obecnie zarówno w architekturze, jak i w strojach czy twórczości ludowej tych regionów widoczne są elementy tradycji podhalańskich.

Innym niebezpieczeństwem dla popularyzacji kultury ludowej jest występująca w regionach turystycznych masowa produkcja kiczu - przedmiotów nazywanych dumnie pamiątkami turystycznymi, o wątpliwych walorach estetycznych, nie mających żadnego, albo tylko pozorny związek z danym regionem. Warto wspomnieć, że w miejscowościach turystycznych rzemieślnik produkujący pamiątki pod względem prestiżu zawód zajmował ostatnie lub jedno z ostatnich miejsc⁶⁰. Wydaje się, że taki wynik może być traktowany jako reakcja tych społeczności na ten typu działalność i jej wytwory.

P r z y p i s y

1. Zadania badawcze realizowane aktualnie w ramach CPBP 0806:
Przemiany społeczne i kulturowe pod wpływem turystyki /W. Bartoszewicz oraz Przemiany przestrzenne i funkcjonalne wsi pod wpływem rozwoju turystyki /E. Dziegieć/.
2. Np. M. Bielecki: Turystyczna droga Żegociny. W: Ruch Turystyczny 1966.
3. Badania własne realizowane w ramach zadania badawczego: Przemiany społeczne i kulturowe pod wpływem turystyki /CPBP 0806-II-6.1/.
4. E. Dziegieć, Przemiany przestrzenne i funkcjonalne wsi pod wpływem rozwoju turystyki /CPBP 0806-II-6.3/.
5. W. Barzdziejewicz, J. Łaciak, Turystyka w jej kontekście społeczno-kulturowym jako czynnik zmian. Masz. IT. 1985 r.
6. E. Dziegieć, Przemiany...
7. Ibidem
8. W. Bartoszewicz, J. Łaciak, Turystyka....
9. E. Dziegieć, Przemiany...
10. Ibidem
11. Ibidem
12. T. Zygmuntowicz, Ekonomiczne problemy rozwoju turystyki w Polsce. W: Biuletyn Informacyjny GKKEiT, t.7, 1967.
13. Ibidem
14. A. Kiesler, Wpływ turystyki na dechodowość ludności /na przykładzie pow. nowotarskiego/. Problemy Ekonomiczne, B. 7, 1968 nr. 2.
15. M. Drzewiecki, Rola turystyki w rozwoju ekonomicznym wsi pomorskie Warszawa 1980.
16. S. Wawrzyniak, Ekspansja ludności miast na tereny wiejskie. W: Wieś polska 2000, "Biuletyn KPZK PAN" z. 110, 1980.
17. S. Wodejko, Miejsce turystyki w życiu społeczno-gospodarczym wsi Żegocina, "Ruch Turystyczny", Materiały i Dokumenty, 1969 nr 1/29

18. T. Sztukowska, Ekonomiczne znaczenie turystyki dla powiatu augustowskiego w 1973 r., Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki, 1976 nr 4/32.
19. Badania własne realizowane w ramach zadania badawczego: Przemiany społeczne i kulturowe pod wpływem turystyki /CPBP 0806-II-6.1/.
20. E. Dziegieć, Przemiany...
21. Ibidem.
22. Ibidem.
23. Ibidem.
24. Zauważa to na podstawie swoich badań E. Dziegieć; również bardzo widoczne jest to w Bukowinie Tatrzańskiej.
25. E. Dziegieć, Przemiany....
26. Ibidem.
27. Ibidem.
28. R. Przybyszewska-Gudelis, Turystyka w jej kontekście społeczno-kulturowym jako czynnik zmian. Problematyka przestrzenna, masz., Instytut Turystyki, 1985 r.
29. E. Dziegieć, Przemiany....
30. Ibidem.
31. Ibidem.
32. R. Przybyszewska-Gudelis, Turystyka...
33. Ibidem.
34. Ibidem.
35. E. Dziegieć, Przemiany....
36. R. Przybyszewska-Gudelis, Turystyka....
37. J. Łaciak, Turystyka a postawy mieszkańców wsi letniskowych. W: Turystyka, a człowiek i społeczeństwo, /red/ Krzysztof Przecławski, Warszawa, 1984 r.
38. E. Dziegieć, Przemiany....

39. Badania własne realizowane w Bukewinie Tatrzańskiej w ramach zadania badawczego: Przemiany społeczne i kulturowe w środowiskach odwiedzanych przez turystów.
40. Z. Sęrega, Rozwój turystyki a przemiany struktury społeczno-zawodowej. W: Materiały na seminarium naukowe: Społeczne problemy czasu wolnego i turystyki, Warszawa 1979 r.
41. Badania własne...
42. E. Dziegieć, Przemiany....
43. Badania własne.... oraz A. Kołodziejczyk, Wpływ turystyki na ewolucję socjo-kulturową ludności góralskiej regionu Zakopanego od 1900 r. do czasów najnowszych /1977/, masz. Instytut Turystyki, 1978.
44. Badania własne... oraz E. Dziegieć, Przemiany....
45. E. Dziegieć, Przemiany....
46. Badania własne...
47. Ibidem.
48. Ibidem.
49. Ibidem.
50. J. Łaciak, Turystyka a postawy...
51. Ibidem.
52. W. Bartoszewicz, J. Łaciak, Turystyka....
53. J. Łaciak, Turystyka a postawy...
54. W. Bartoszewicz, J. Łaciak, Turystyka....
55. Badania własne....
56. J. Kargul, M. Malowski, Wartości i wzory kultury mieszkańców miejscowości turystyczno-wypoczynkowej na przykładzie Swieradowa-Zdroju.
57. Badnia własne....
58. A. Kołodziejczyk, Wpływ turystyki....
59. Ibidem.
60. W. Bartoszewicz, J. Łaciak, Turystyka....